

ІСЛАМОФОБІЯ: ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ ТА ПОШУК ДЕФІНІЦІЇ

Аналізується історія виникнення поняття «ісламофобія», звертається увага на його ранні формулювання та особливості застосування, окреслюються сучасні вектори осмислення цього феномена в академічних колах, політичному та медіа просторі. Розглядаються дискусії навколо терміну «ісламофобія» та його місця в суспільно-політичному дискурсі. Підкреслюється, що функціонування багатьох усталених негативних стереотипів та упереджень щодо мусульман та ісламу, складність та багатовимірність проявів феномену ісламофобії, труднощі у з'ясуванні теоретичного простору (об'єму та змісту поняття) ускладнюють вироблення його понятійної дефініції. Визначено, що за весь час дослідження ісламофобії як соціального феномену, спроб його формулювання та змістовної інтерпретації в науковому дискурсі й досі не вироблено загально-прийнятої дефініції. Через широкий зміст та складнощі в окресленні семантичного простору термін «ісламофобія» слугує парасольковим терміном, який використовується для позначення негативних настроїв щодо мусульман, починаючи від антиісламських поглядів індивідуума до загальної дискримінації ісламських спільнот.

Ключові слова: ісламофобія, антимусульманські настрої, європейське суспільство, ісламофобський дискурс, ксенофобія, антимусульманський расизм.

Постановка проблеми. Одним із проявів нових суспільних реалій, які формуються під впливом глобалізації, є спалах ксенофобії та однієї з її форм – ісламофобії. Нині вона стає чи не головною проблемою міжнаціональних та міжконфесійних відносин. Терористичні атаки у європейських містах, неконтрольована міграція у 2014-2015 роках на континент значної кількості мігрантів та біженців-мусульман із країн Близького Сходу, Північної та Центральної Африки, а також Середньої Азії, проблеми інтеграції мігрантів у європейське середовище загострили питання щодо мусульман, мігрантів, західних цінностей та ін. Антиіммігрантський ксенофобський нативізм, секуляристські антирелігійні забобони, ліберально-феміністська критика мусульманського патріархального фундаменталізму та страх мусульманських терористичних мереж злилися в усій Європі в одноманітний антиісламський дискурс [4, с. 182], що викликає тривогу та ставить під загрозу толерантне співіснування різних культур, релігій та етнічних груп у Європі.

Цілком закономірно, що зазначені процеси актуалізували дослідження розгортання феномену ісламофобії. Варті уваги розвідки, присвячені аналізу статусу ісламу та мусульман на Заході, виявленню історичних, соціально-політичних факторів, що обумовили виникнення феномену «ісламофобія», у тому числі і тих, які сприяють зменшенню його масштабів та загрозливих наслідків для суспільства; визначенню особливостей проявів, форм, видів ісламофобії в різних регіонах, сферах, рівнях; впливу ісламофобії на внутрішню та зовнішню політику держав та ін.

Аналіз публікацій. Останні роки феномен «ісламофобія» є предметом зацікавленості вчених різних країн. Серед зарубіжних авторів до дослідження генези ісламофобії, її тенденцій зростання, форм, видів, проявів, каналів трансляції долучилися К. Аллен, Е. Байраклі, П. Бергер, М. Вальзер, П. Готтшок, Г. Грінберг, Дж. Еспозіто, Д. Кумар, Н. Ліан, Т. Рамадан, Р. Річардсон, Е. Саїд, Ф. Хафез та багато ін. На своєрідність ісламської цивілізації, релігійний плюралізм, взаємовідносини ісламу та Заходу звертають увагу К. Армстронг, Р. Армур, Ф. Кардіні, Б. Льюїс, та ін. Серед вітчизняних науковців проблеми міжнаціональних стосунків та різні аспекти ксенофобії в суспільстві розглядають такі вчені як А. Арістова, В. Єленський, С. Здіорук, А. Канах, А. Колодний, В. Лубський, В. Нахманович, Л. Филипович, С. Янковський, П. Яроцький, О. Ярош та ін.

Незважаючи на те, що проблема ісламофобії увійшла до переліку найбільш актуальних та обговорюваних сучасних наукових проблем, все ж багато у чому погляди на цей складний та багатоаспектний феномен різняться, що не дозволяє говорити про наявність цілісного уявлення про ісламофобію.

Метою роботи є аналіз еволюції поглядів та осмислення змісту поняття «ісламофобія», окреслення головних підходів щодо з'ясування сутності ісламофобії як соціально-політичного феномену сучасного суспільства і його визначень.

Виклад основного матеріалу. Ісламофобія не є новим явищем для європейського суспільства, її коріння сягає у глибину тривалої та складної історії відносин між Західною та Східною цивілізаціями, які у західній історіографії визначаються як геополітичне і релігійне суперництво та протистояння [2], [5]. Зародження ісламофобії бере початок із хрестових походів, військових експедицій західного християнського світу проти мусульман наприкінці XI століття з метою визволення від «невірних» християнських святинь: Єрусалима та Святої Землі (Палестини) і пов'язується з антисемітизмом, коли хрестоносці, розпочавши свій похід, знищили єврейські громади вздовж долини Рейну та, завершивши свою кампанію у 1099 році, вирізали майже всіх мусульман і євреїв у Єрусалимі [11]. Якраз у цей час і були створені європейцями страшні фантазії, міфи про іслам та образи ворогів, які існують протягом століть і викликають занепокоєння з приводу християнської ідентичності та поведінки [11].

Зміцнення негативних стереотипів і упереджень щодо ісламу та мусульман у колективній свідомості європейського суспільства відбувається за часів колонізації мусульманських держав. Враховуючи те, що ісламський світ був великий та стратегічно вдало розташований, він перший піддався всезагальній, систематичній колонізації. Кількість мусульманських держав швидко почала скорочуватися та була зведена європейськими силами до залежного блоку [1, с. 192–199]. Колоніальна політика, яка проводилася європейськими країнами, була руйнівна та принизлива. Вона базувалася на переконанні, що іслам є цивілізацією, приреченою на варварство та відсталість назавжди, тим самим виправдовуючи його підкорення та своє панування, спрямовувалася на підрив доктринальних основ ісламського віровчення через безпосереднє нав'язування правових і політичних структур, встановлення нових кордонів ісламських держав. Заради визначення «правильної» політики: з одного боку, задля завоювання довіри та, певною мірою, легітимності сторони від колонізованих, а з іншого, збереження та укріплення влади над мусульманським населенням у колоніях колоніальним адміністраторам необхідні були знання мусульманської культури та ісламу. Ці прагнення зумовили поширення етнологічних досліджень, зокрема «чорного ісламу», у французьких колоніях Північної та Західної Африки. Саме у колоніальну епоху починають використовувати термін «ісламофобія».

Невідомо, хто придумав термін «ісламофобія», проте архівні матеріали свідчать, що перше застосування цього терміну належить групі французьких адміністраторів-етнографів, які спеціалізувалися на дослідженнях західноафриканського чи сенегальського ісламу Алену Кельєну (Alain Quellien), Морісу Деллафосу (Maurice Delafosse) і Полю Марті (Paul Marty) [8]. Уперше термін «ісламофобія» з'являється у статті етнографа М. Деллафоса (M. Delafosse) про стан ісламу у французькій Західній Африці («L'état Actuel de l'Islam dans l'Afrique Occidentale Française», 1910), в якій він викриває та засуджує службовців колоніальної адміністрації, відкрито демонструючи безпідставно вороже ставлення до мусульман та ісламу [8]. М. Деллафос (M. Delafosse) описує ісламофобію як «принцип управління корінними народами», моральну норму, свого роду переконання, таким чином, визначаючи її як форму правління, диференціюючий режим, що базується на релігійних критеріях, природа якого позбавлена зв'язку з моральністю і зумовлюється лише політикою прагматичного панування. На його думку, важливим принципом управління колоніями в інтересах усіх сторін для усунення ворожнечі повинно бути збереження абсолютного нейтралітету щодо всіх релігій.

На початку минулого століття термін «ісламофобія» вживається і в інших роботах. У значенні «передсуд» про іслам, упередження, що поширюється серед народів Західної християнської цивілізації, його застосовував чиновник французького міністерства закордонних справ А. Кельєн (A. Quellien) [28, с. 133]. У своїй дисертації «Про

мусульманську політику у французькій Західній Африці» («La politique musulmane dans l'Afrique occidentale française»), яка була опублікована в Парижі в 1910 році, А. Кельєн (A. Quellien) критикує ставлення колоніальної адміністрації до національної культури країн-колоній, вважаючи його варварським, таким, що є поза межами цивілізації. «Ісламофобія була і є упередженням проти ісламу, поширеним серед народів західної та християнської цивілізації; іслам – це заперечення цивілізації, ворог прогресу, зупинка руху та варварство; існує лише завдяки своїй власній інерції, яка його залишає неприступним, у той час як християнство представляє собою цивілізацію і прогрес [28, 136-137]», відмічає А. Кельєн (A. Quellien). Він наголошує, що існуюче упередження проти ісламу – це пересуд і перебільшення, іслам є «безперечна моральна цінність», мусульманин не є природжений та непримиримий ворог європейця [28, с. 135]. На його думку, упереджене ставлення до мусульман спричиняють особливості взаємодії між Заходом і Сходом [28].

У той же період значний внесок у розробку терміну зробили французький художник-орієнталіст, знавець арабської культури і релігії Етьєн Діне (Étienne Dinet) та його алжирський колега, вчений Сліман Бен Ібрагім (Sliman Ben Ibrahim). Вони використовують термін «ісламофобія» у значенні «почуття, ворожі до ісламу» у своїй біографії пророка Мухаммада («*La vie de Mohammed, Prophète d'Allah*», 1918), а потім у праці «Схід очима Заходу» («*L'Orient vu de L'Occident*», 1921). І хоча в текстах немає конкретного визначення даного терміну, зрозуміло, що автори сприймають ісламофобію як пересуд; більш-менш замасковану ворожість Європи проти ісламу; як несумісну з науковим підходом та недостойну «нашого часу». За їхніми твердженнями ісламофобія є результатом тривалої історії, починаючи з хрестових походів, це ідеологія завоювань, яка не дає користі та жодних результатів, отже вона повинна згаснути та зникнути. Е. Діне використовує термін ісламофобія як синонім арабофобія для опису та критики деяких колоністів і політиків в Алжирі. Е. Діне (É. Dinet) та Бен Ібрагім (Ben Ibrahim) пропонують типологію ісламофобії, розрізняючи «псевдонаукову ісламофобію» та «клерикальну ісламофобію» [8].

Протягом двадцятого століття ісламофобія із соціально-економічної та політичної практики переважно на колонізованих територіях «стає нормою у повсякденному житті як в Америці, так і в Європі» [21]. Політичні, соціальні, демографічні зміни у Європі та потреба європейських економік у дешевій робочій силі після Другої світової війни спричинили переселення значної кількості мігрантів, зокрема мусульман, до Центральної та Західної Європи. Почали утворюватися мусульманські громади, які спочатку не привертали до себе підвищеної уваги ані преси, ані влади. Корінне населення демонструвало щодо мігрантів достатній рівень терпимості, оскільки, по-перше, міграційні потоки не були такі значні, щоб викликати суттєві труднощі у країнах перебування; по-друге, мігрантів розглядали як тимчасових відвідувачів (і вони так само сприймали країни перебування); по-третє, ринок праці інтенсивно розвивався, а мігранти бралися за будь-яку роботу, заповнюючи лакуну малокваліфікованої праці, від якої, як правило, відмовлялися місцеві жителі. Але вже тоді почали виникати проблеми, які через деякий час стали підґрунтям для тих явищ, що сьогодні визначаються як ісламофобія. В їх основі закладені такі обставини: зростання кількості мігрантів; прибуття та спроби вкорінення в країнах тимчасового перебування сімей мігрантів; складності в адаптації до нових умов проживання та інтеграції (які в значній мірі пов'язані як з іншою ментальністю, системою цінностей, способом життя, так і з тим, що більшість іммігрантів-мусульман – вихідці з сільської місцевості, незвичні до міського життя, не мають освіти та професійної підготовки, тому їх складно використовувати навіть на малокваліфікованих роботах); збереження общинних відносин і виникнення анклавів, в яких мігранти склали більшість населення. Нові мігранти, на відміну від їх попередників, не прагнули злитися з оточенням, оволодіти мовою країни перебування, прийняти її звичаї, спосіб життя та культуру. Чітко усвідомлюючи свою етнічну специфіку та інтереси, вони почали використовувати політичні методи, які утвердилися в ареалі їхнього нового проживання, задля їх відстоювання. Особливо ці проблеми загострилися в останнє десятиліття минулого століття, коли міграційні потоки з країн Африки та Азії значно збільшилися, що в свою чергу вилилося у посилення антимусульманських настроїв.

У цей же час у науковому та політичному медіа-дискурсах поновлюється термін «ісламофобія». Організація «Раннімід траст» («Runnymede Trust») у 1997 році опублікувала звіт «Ісламофобія: виклик для всіх нас» про ставлення до мусульман у багатокультурній Великобританії. Концепція ісламофобії, яка з'явилась на його сторінках, базувалася на сприйнятті ісламу як монолітної релігії, яка не може пристосуватися до нових реалій, не розділяє загальні цінності з іншими світовими релігіями, є архаїчна, варварська, жорстока. Ісламофобія була визначена як необґрунтована ворожість, страх та неприязнь щодо ісламу та мусульман [25].

Міжнародні події, які відбулися на початку нинішнього століття (напади 11 вересня, терористичні атаки в європейських містах та ін.), перетворили пасивний образ мусульман в очах європейців на агресивний. Мусульмани, особливо на Заході, стали об'єктами для підозр, переслідувань і дискримінації. Багато хто почав розглядати іслам як моноліт, внутрішньо протилежний Заходу [26, с. 23 - 24]. У засобах масової інформації починає широко використовуватися термін «ісламофобія» при висвітленні антимусульманських пересудів і дискримінації. Та найбільш значні скачки у використанні терміну «ісламофобія» в заголовках газет можна побачити з 2005 року (36) по 2006 рік (117) (збільшення майже у п'ять разів), з 2009 року (83) по 2010 рік (248) (збільшення майже у три рази), з 2014 року (147) по 2015 рік (524) (майже у чотири рази). Це був максимум за період, починаючи з нульових. У 2016 році використання терміну «ісламофобія» зменшилося більше ніж у двічі і становило 215 разів [29]. Аналіз кількісних показників вживання терміну дає можливість простежити його зв'язок з подіями, які стосуються з мусульман на Заході. Втім, слід відмітити, що кількісні показники використання терміну не корелюються зі ступенем неприязні до мусульман. Так, за даними американського дослідницького центра Пью («Pew Research Center»), з 2001 року по 2005 рік у США неприязнь до ісламу та мусульман збільшилася вдвічі – з 17% до 36% [29], проте, у Європі термін «ісламофобія» у 2007 році використовувався сотні разів у «Гардіан» («Guardian»), при цьому тільки двадцять шість разів у «Нью-Йорк Таймс» («The New York Times») [33] і то відносно ситуації в Європі [15].

Однак, попри часте і широке використання, термін «ісламофобія» є предметом постійних дискусій. Більш того, ставиться під сумнів доречність введення цього терміну та правомірність його використання. Противники застосування терміну звертають увагу на низку проблем у його використанні, що пов'язані з концептуальними та лінгвістичними недоліками. По-перше, це значні розбіжності з приводу визначення критеріїв, за якими можна стверджувати, що ті чи інші дії, дискурс, практика, поведінка можуть бути визначені як ісламофобські; а, по-друге, етимологічні складові терміну («іслам» – назва світової релігії та «фобія» від грец. «φόβος» – страх, побоювання (у складних словах відповідає поняттям «нетерпимість», «боязнь» [7, с. 715], отже «ісламофобія» буквально означає «побоювання ісламу», «нетерпимість до ісламу», що у сучасному дискурсі означає ірраціональний страх, тобто те, чого не слід боятися) не відповідають у повній мірі тому феномену, який він повинен позначати. Для опису дискримінації та пересудів, з якими стикаються мусульмани, вони надають перевагу вживанню альтернативних термінів, у яких не йдеться про страх: «антиісламська ненависть», «антиісламський ухил», «антимусульманські настрої» та ін. Дехто з експертів пропонує термін ісламофобія замінити на мусульманофобію, оскільки ворожість спрямована на мусульман як на людей, а не на релігію як таку [17]. Висловлюється думка щодо недостатності терміну ісламофобія через те, що він передбачає превалювання релігійної дискримінації, коли інші форми дискримінації (такі як расова або класова) можуть бути більш актуальними; наголошується, що застосування терміну «мусульманофобія» підкреслить соціальний аспект страху, який супроводжує ісламофобію та зосередить увагу на дослідженні впливу соціально-економічних проблем, владних відносин, політичних питань, міжнародних конфліктів та ін., на упереджене ставлення до мусульман [19, с. 29]. На значні проблеми, пов'язані з використанням терміну ісламофобія, зокрема з перешкодами для конструктивного діалогу, вказує і директор «Раннімід траст» («Runnymede Trust») у 1991-1996 рр. та редактор звіту по ісламофобії Р. Річардсон (R. Richardson) [30]. Одним із найвираженіших заперечень проти терміну «ісламофобія» є твердження, що він штучно

створений, вигаданий екстремістами з числа мусульман для виправдання своєї екстремістської діяльності. Так, приміром, на думку американської консервативної організації «Центр свободи Девіда Горовица» (David Horowitz Freedom Center) даний термін був винайдений і поширений на початку 90-х років минулого століття Міжнародним інститутом ісламської думки як кліше з метою клеймування критики та будь-якої аналітики ісламу [24, с. 15]. Висловлюється припущення, що термін «ісламофобія» скопійований із терміна ксенофобія з метою зробити іслам недоторканим об'єктом під загрозою бути звинуваченим у расизмі [23].

Ті, хто виступає за використання терміну «ісламофобія», наполягають, що дискримінація, стигматизація, пересуди мусульман – це постійна проблема, яка часто залишається поза увагою у західному суспільстві. Тому потрібен термін, який буде ці ситуації описувати, а, як продемонстрували дослідження антисемітизму, етимологічні складові слова не обов'язково вказують на його повне значення, а також на те, як воно застосовується [13, с. 7]. Наступним є аргумент, що термін ісламофобія, як і терміни антисемітизм та расизм, покликаний мобілізувати опозицію до існуючих форм несправедливості [31, с. 14]. Рухи проти дискримінації не починаються, поки не з'явиться загальноприйнятий ярлик, який об'єднає під одним прапором усі форми цих забобонів, зауважують П. Готтшалк (P. Gottschalk) і Г. Грінберг (G. Greenberg) [22]. Отже, на думку прихильників, термін «ісламофобія» аналогічно термінам «сексизм», «расизм», «антисемітизм», насамперед покликаний звертати увагу на упередження та невинуваті дискримінацію мусульман, слугувати потужним інструментом для заперечення антимусульманських настроїв, [10, с. 9], [30]. У функціональному сенсі цей термін розглядається як дескриптор, який може бути використаний для позначення всіх історичних та парадигмальних антимусульманських та антиісламських явищ, релігійної, політичної, класової і расової дискримінації [16, с. 24].

Сучасні визначення поняття «ісламофобія» у науковій літературі суттєво різняться за своїм змістовим наповненням. Складність формулювання, зазвичай, пов'язана як із розмитістю уявлень щодо цього феномену (висловлюється припущення, що внаслідок історичної еволюції феномену доречно говорити про «ісламофобію» [32, с. 3]) так і з труднощами з'ясування теоретичного простору (об'єму та змісту поняття), який охоплює ісламофобія. Деякі вчені, визначаючи ісламофобію, пов'язують її з расизмом, хоч правомірність такого зв'язку і дискутується науковцями. Про ісламофобію як антимусульманський расизм ідеться у щорічному звіті з ісламофобії Фонду політичних, економічних та соціальних досліджень (SETA). На думку редакторів звіту Е. Байраклі (E. Bayrakli) та Ф. Хафеза (F. Hafez), ісламофобія є прагненням панівною групою людей захопити, стабілізувати та розширити свою владу, визначивши хлопчика для побиття – реального або вигаданого – і, виключити його з ресурсів/прав дефініції сконструйованого «ми». Ісламофобія діє шляхом побудови статичної «мусульманської» ідентичності, яка описується негативними термінами і узагальнюється для всіх мусульман. Водночас, ісламофобські образи мінливі і різняться в різних контекстах, тому що ісламофобія говорить нам більше про ісламофоба, ніж про мусульман/іслам..., ісламофобія є проблемою інституціонального расизму» [13, с. 7, 9].

До 70-х років минулого століття расизм вважався спадщиною ідеологій, утворених у минулому. Породжений епохою колоніалізму «класичний» расизм підкреслював існування (реальне або уявне) фізичних особливостей (колір шкіри, тип волосся, будова тіла, риси обличчя, форма голови та ін.), на основі яких робився висновок про неповноцінність намічених груп, чинилася їх дискримінація, експлуатація та підпорядкування. Однак ідеї і практики расизму, як і будь-які інші соціальні відносини, еволюціонують у часі та просторі, до того ж змінюють свої форми залежно від історичного, культурного, географічного і політичного контекстів. Останні десятиліття фахівці відзначають появу «нового» расизму у більш обережних, латентних, «м'яких» формах (символічний расизм, культурний расизм, диференціюючий та ін.), оскільки цей феномен засуджується та вважається неприпустимим в умовах демократії. Відповідно між класичними виразами расизму та його сучасними формами існує велика дистанція, яка все більше відноситься до висновків та установок у повсякденному житті, ідей «відмінності» та несумісності культур. На відміну від «класичного» расизму, «новий» вид расизму описує свої

цілі і жертви як культурно відмінні і, безумовно, принципово нездатні інтегруватися в суспільство, розділяти цінності домінуючої групи, та ставить за мету захист європейського способу життя від «іноземного впливу» з боку іммігрантів, намагається загнати свої жертви у ще більшу ексклюзію, в економічну нерівність та соціальну несправедливість. Але його головна функція – тримати їх на відстані, відштовхувати їх та, можливо, навіть виправдовувати вимоги їх вигнання [3, с. 16]. «Новий расизм» припускає, що релігія – це не просто особиста справа, а скоріше приналежність за народженням (неминучий наслідок місця народження і/або соціалізації людини). Незважаючи на те, що релігія не є природною ознакою, такою як раса чи стать, а щось набуває протягом життя людини, багато хто сприймає її як ідентичність, отриману при народженні. Оскільки ідентичність значною мірою залежить від сприйняття, то позиція панівної групи є визначальною і тому не можна просто відокремитися від одновірців громади, відмовляючись від релігії. Саме тому, незалежно від їхнього особистого сприйняття, людей жорстко класифікують як індусів або мусульман в Індії, протестантів чи католиків в Ірландії. Отже, мусульман в Європі, які не є ревно віруючі, все ще можуть вважати такими через гадану приналежність таких осіб до громади [19, с. 35]. Таким чином, з огляду на нинішні прояви расизму ісламофобія постає як його «особлива» форма [32, с. 4], яка об'єднує не тільки расу, а й етнічну приналежність, мову, культуру та релігію водночас. У випадку з ісламом такі слова як «войовничі, нецивілізовані, гнітючі, варварські, авторитарні, розпутні та насильницькі», використовуються для зображення релігійних переконань і культурних практик мусульман. «Расово нижчі» поступово замінювалися на «релігійно нижчі». У цьому сенсі неможливо відокремити ісламофобію від етнічної та расової ненависті до арабів, азіатів і негрів [27, с. 11].

Визначення расизму, надане Європейською комісією Ради Європи проти расизму та нетерпимості (ЕКРН), підтверджує, що мусульмани піддаються дискримінації на основі усіх елементів расизму разом узятих. Відповідно до Загальної Політичної Рекомендації ЄКРН № 7 від грудня 2002 року «расизм» означає «переконання в тому, що таке підґрунтя як раса, колір, мова, релігія, національність або національне чи етнічне походження виправдовують зневагу до особи чи групи осіб або поняття вищості особи або групи осіб» [27, с. 11]. У цьому ж документі визначено «безпосередню расову дискримінацію» як «будь-яке диференційоване ставлення на такій основі, як раса, колір, мова, релігія, національність або національне чи етнічне походження, яка не має об'єктивного та обґрунтованого виправдання» [27, с. 11].

Звертається увага і на зв'язок між ісламофобією та антисемітизмом. Визнаючи особливості та відмінності кожного дискримінаційного явища, дослідник проблем ісламофобії К. Аллен (С. Allen) пропонує визначення ісламофобії аналогічно визначенню антисемітизму, прийняте Міжнародним альянсом пам'яті жертв Голокосту (IHRA). Ісламофобія – певне сприйняття мусульман, яке може бути виражено як ненависть до мусульман. Риторичні та фізичні прояви ісламофобії спрямовані на мусульманських або немусульманських осіб і/або їх власність, на мусульманські громадські установи та релігійні споруди [10, с. 3, 7].

Враховуючи когнітивні та емоційні компоненти П. Готшалк (Р. Gottshalk) і Г. Грінберг (G. Greenberg) відзначають, що термін ісламофобія відображає глибоко вкорінену соціальну тривогу щодо ісламу та мусульманської культури, яка в значній мірі не досліджена [22, с. 5]. Є. Блейх (E. Bleich) визначає цей термін як «не вибіркоче негативне ставлення або емоції, спрямовані на іслам або мусульман» [14, с. 1585]. Як надуманий страх чи упередження, спричинені існуючою євроцентричною та орієнталістською глобальною структурою влади, розглядають ісламофобію дослідники Центру по вивченню раси та гендера Каліфорнійського університету в Берклі (The Center for Race and Gender, University of California, Berkeley). Вона спрямована на уявну чи реальну мусульманську загрозу, зберігаючи та розширюючи існуючі розбіжності в економічних, політичних, соціальних та культурних відношеннях, водночас раціоналізуючи необхідність розгортання насильства як засобу досягнення «цивілізаційної реабілітації» цільових громад (мусульманських або протилежних). Ісламофобія знову вводить та підтверджує глобальну расову структуру, завдяки якій підтримуються та розширюються диспропорції розподілу ресурсів [18].

На міжнародному рівні у повідомленні Спеціального доповідача ООН із сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості ісламофобія визначається як «безпідставна ворожість та страх перед ісламом та, як наслідок, страх і неприязнь до всіх мусульман або більшості з них». [Ісламофобія] також відноситься до практичних наслідків цієї ворожості з точки зору дискримінації, упередженості та несправедливого ставлення, через які мусульмани (особи та громади) є жертвами та виключеними з найважливіших політичних і соціальних сфер». В оглядовому звіті з ісламофобії від Організації Ісламської Співпраці (ОІС) ісламофобія розглядається як «ірраціональний або дуже потужний страх чи нелюбов до ісламу та почуття, ніби мусульмани перебувають в облозі та під атакою. Однак ісламофобія виходить далеко за межі цього і включає расову ненависть, нетерпимість, упередження, дискримінацію та стереотипію. Феномен ісламофобії по своїй суті є релігійною неприязню». У 2005 році Радою Європи визначено, що «[ісламофобія є] страх або упереджене ставлення до ісламу, мусульман і питань, які стосуються них ... [прийняття] щоденних форм расизму та дискримінації або більш жорстоких форм, ісламофобія є порушенням прав людини» (EUMC, 2007a, стор. 61) [9, с. 6-7].

Ісламофобія функціонує як ідеологія; як така, яка вкладена в значну масу індивідуальних, суспільних, соціальних та глобальних способів мислення та значень, які несуть інформацію про те, що, зазвичай приймається як відоме і зрозуміле про мусульман та іслам [9, с. 4]. Вона може приймати різні ідеологічні образи і вбудовуватися в логіку інших висловлювань чи дискурсів. Головними стратегіями, якими підкріплюється ісламофобія, є заперечення попри неспростовні факти, її існування як явища; «баналізація» [6] ісламофобського дискурсу, дифамація, негативне ставлення до мусульман та ісламу в цілому, яке проявляється відкрито та цинічно; продукуванням ісламофобської реальності для підсилення ісламофобських настроїв, що виражається у виправданні ісламофобських актів, коли їх зростання пояснюється як зрозуміла і навіть легітимна реакція обурених громадян «необгрунтованим» дискурсом та «варварською» поведінкою мусульман. Ця ідеологічна кореляція дозволяє при засудженні ісламофобії вважати, що жертви є відповідальними за дискримінацію та злочини, з якими вони стикаються. Ісламофобія нині є однією з важливих складових суспільної свідомості та стає нормою як в американській, так і в європейській масовій культурі [20], [21].

Висновки. Огляд феномену ісламофобії та виділення основних векторів його осмислення доводять складність і суперечливість даної проблеми. Зародження феномена ісламофобії пов'язано з хрестовими походами, а вкорінення – із колонізацією. Протягом двадцятого століття ісламофобія еволюціонувала від соціально-економічного явища і політичної практики переважно в колонізованих країнах до феномену, пов'язаного з глобальними, історичними і расовими вимірами. Утім, за весь час дослідження ісламофобії як соціального феномену, спроб його понятійної дефініції та змістовної інтерпретації в науковому дискурсі й досі не вироблено загально-прийнятого визначення. Через широкий зміст і складнощі в окресленні семантичного простору термін «ісламофобія» слугує парасольковим терміном, який використовується для позначення негативних настроїв по щодо мусульман, починаючи від антиісламських поглядів індивідуума до загальної дискримінації.

Література

1. Армстронг К. Ислам: краткая история от начала до наших дней / Карен Армстронг; [пер. с англ. М. Беловой]. – М.: Эксмо, 2011. – 320 с.
2. Бернард Л. Ислам и Запад [Електронний ресурс] / Льюис Бернард. – ЛитМир – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=185581>
3. Вевьерка М. Формирование различий / Мишель Вевьерка // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 13 – 24.
4. Казанова Х. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби / Хосе Казанова; [пер. з англ. О. Панича]. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – 264 с.
5. Кардини Ф. Европа и ислам: история непонимания / Франко Кардини; [пер. с итал. Е. Смагиной, А. Карловой, А. Митрофанова]. – СПб.: «Александрия», 2007. – 332 с.

6. Рада Європи звинуватила Францію у «звиканні» до расизму [Електронний ресурс] // УКРІНФОРМ – березень, 2016. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1974923-rada-evropi-zvinuvatila-franciu-u-zvikanni-do-rasizmu.html>
7. Словник іншомовних слів / під ред. О.С Мельничука. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.
8. Abdellali H. «Islamophobie»: une invention francaise [Electronic resource] / Abdellali Hajjat et Marwan Mohammed – 2012. – Mode of access: <http://islamophobie.hypotheses.org/193>
9. Allen C. Political Approaches to Tackling Islamophobia: An «Insider/Outsider» Analysis of the British Coalition Government's Approach between 2010–15 [Electronic resource] / Chris Allen // *Social Sciences* – 2017. – № 6 (3), 77. – Mode of access: <http://www.mdpi.com/2076-0760/6/3/77>
10. Allen C. Towards a Working Definition of Islamophobia [Electronic resource] / Chris Allen. – University of Birmingham, 2017. – Mode of access: <https://wallscometumblingdown.files.wordpress.com/2017/07/chrisallen-defining-islamophobia-briefing-paper-july-2017.pdf>
11. Armstrong K. We cannot afford to maintain these ancient prejudices against Islam [Electronic resource] / Karen Armstrong // *The Guardian* – September, 2006 – Mode of access: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2006/sep/18/religion.catholicism>
12. As Islamofobia Increases, So Does Use of the Word [Electronic resource] // Bridge Initiative Team. – May 11, 2016. – Mode of access: <http://bridge.georgetown.edu/as-islamophobia-increases-so-does-use-of-the-word/>
13. Bayraklı E., Hafez F. European Islamophobia Report 2015 [Electronic resource] / Enes Bayraklı, Farid Hafez – Istanbul, SETA, 2016. – P. 5 – 10. – Mode of access: <http://www.islamophobiaeurope.com/>
14. Bleich E. What is islamophobia and how much is there? Theorizing and measuring an emerging comparative concept / Erik Bleich // *American Behavioral Scientist* – 2011. – Vol. 55 (12), 2011. – P. 1581 – 1600.
15. Cesari J. Securitization and Religion Divides in Europe. State of the Art [Electronic resource] / J. Cesari, P. DeWan – 2005. – Mode of access: http://www.euro-islam.info/wp-content/uploads/pdfs/state_of_the_art.pdf
16. Cesari J. Islamophobia in the West: A Comparison between Europe and the United States [Electronic resource] / J. Cesari // *Islamophobia the Challenge of Pluralism in the 21st Century* – Edited by John L. Esposito and Ibrahim Kalin. – OXFORD, 2011. – P. 21 – 46. – Mode of access: <https://ru.scribd.com/document/280798536/John-L-Esposito-Ibrahim-Kalin-Islamophobia-the-Challenge-of-Pluralism-in-the-21st-Century>
17. Cheng J. Islamophobia, Muslimophobia or racism? Parliamentary discourses on Islam and Muslims in debates on the minaret ban in Switzerland [Electronic resource] / Jennifer E. Cheng // *SAGE journals* – 2015. – Vol. 26. – P. 562 – 586. – Mode of access: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0957926515581157>
18. Defining «Islamophobia» [Electronic resource] / The Center for Race and Gender, University of California, Berkeley. – Mode of access: <http://crg.berkeley.edu/research-projects/islamophobia-research-documentation-project/>
19. Erdenir B. Islamophobia qua racial discrimination. Muslimophobia [Electronic resource] / Burac Erdenir. – Mode of access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.465.9273&rep=rep1&type=pdf>
20. Esposito J. L. An Apocalyptic New Normal [Electronic resource] / John L. Esposito // *Oxford Islamic Studies Online*. – June, 2017. – Mode of access: http://www.oxfordislamicstudies.com/Public/editor_letter.html
21. Esposito J. Why Have We Normalized Islamophobia? [Electronic resource] / John Esposito // *OUPblog*, 2015. – Mode of access: <https://blog.oup.com/2015/12/oiso-islamophobia/#sthash.dw5Y2YB5.dpuf>
22. Gottshalk P., *Islamophobia: Making Muslims the Enemy* / Peter Gottshalk, Gabriel Greenberg – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008. – 179 pp.
23. Hajjat A. «Islamophobie»: une invention francaise [Electronic resource] / Abdellali Hajjat, Marwan Mohammed – 2012. – Mode of access: <http://islamophobie.hypotheses.org/193>
24. Horowitz D. Islamophobia: Thought Crime of the Totalitarian an Future [Electronic resource] / David Horowitz, Robert Spencer – David Horowitz Freedom Center, 2011. – Mode of access: <http://www.discoverthenetworks.org/viewSubCategory.asp?id=777https://ru.scribd.com/document/280798536/John-L-Esposito-Ibrahim-Kalin-Islamophobia-the-Challenge-of-Pluralism-in-the-21st-Century>
25. *Islamofobia: A Challenge For Us All* / Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia. – London: Runnymede Trust, 1997. – 69 p.
26. *Islamophobia: the challenge of pluralism in the 21st century* / [edited by J. L. Esposito and I. Kalin]. – Oxford University Press, 2011. – 236 p.
27. Kalin I. Islamophobia and the Limits of Multiculturalism [Electronic resource] / Ibrahim Kalin // *Islamophobia the Challenge of Pluralism in the 21st Century* – Edited by John L. Esposito and Ibrahim Kalin. – OXFORD, 2011. – P. 3 – 20. – Mode of access: <https://ru.scribd.com/document/280798536/John-L-Esposito-Ibrahim-Kalin-Islamophobia-the-Challenge-of-Pluralism-in-the-21st-Century>
28. Quellien A. *La Politique Musulmane Dans L'Afrique Occidentale Francaise* / Alain Quellien – Paris: É. Larose, 1910. – 278 p.
29. Religion and Politics: Contention and Consensus [Electronic resource] / Pew Research Center, 2003. – Mode of access: <http://www.people-press.org/2003/07/24/iv-changing-perceptions-of-islam/>
30. Richardson R. Islamophobia or anti-Muslim racism – or what? concepts and terms revisited [Electronic resource] / Robin Richardson. – Mode of access: <http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf>
31. Sayyid. S. A Measure of Islamophobia / S. Sayyid // *Islamophobia Studies Jurnal* – Spring 2014. – vol. 2, No. 1. – P. 10 – 25.

32. Selod S. The Racialization of Muslims: Empirical Studies of Islamophobia [Electronic resource] / Saher Selod, Steve Garner // *Critical Sociology* – July, 2014. – P. 1 – 11. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/275431639_The_Racialization_of_Muslims_Empirical_Studies_of_Islamophobia
33. Views of Muslim-Americans Hold Steady After London Bombings [Electronic resource] / Pew Research Center, 2005.– Mode of access: <http://www.people-press.org/2005/07/26/views-of-muslimamericans-hold-steady-after-london-bombings/1/>

Literatura

1. Armstrong K. Islam: kratkaya istoriya ot nachala do nashih dnei / Karen Armstrong; [per. s angl. M. Belovoj]. – M.: EHKsmo, 2011. – 320 s.
2. Bernard L. Islam i Zapad [Elektronnij resurs] / L'yuis Bernard. – LitMir – Rezhim dostupu: <https://www.litmir.me/br/?b=185581>
3. Vev'erka M. Formirovanie razlichij / Mishel Vev'erka // *Sociologicheskie issledovaniya*. – 2005. – № 8. – S. 13 – 24.
4. Kazanova X. Potojbik sekulyaryzatsiyi: religijna ta sekulyarna dinamika nashoyi globalnoyi doby / Xose Kazanova; [per. z angl. O. Panycha]. – K.: DUX I LITERA, 2017. – 264 s.
5. Kardini F. Evropa i islam: istoriya neponimaniya / Franko Kardini; [per. s ital. E. Smaginoj, A. Karlovoj, A. Mitrofanova]. – SPb.: «Aleksandriya», 2007. – 332 s.
6. Rada Yevropy zvyuvatyta Franciyu u «zvykanni» do rasyzmu [Elektronnij resurs] // UKRINFORM – berezen, 2016. – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1974923-rada-evropi-zvinuvatila-franciu-u-zvikanni-do-rasizmu.html>
7. Slovyk inshomovnyx sliv / pid red. O.S Melnychuka. – Kyiv: Golovna redakciya URE, 1974. – 775 s.
8. Abdellali H. «Islamophobie»: une invention francaise [Electronic resource] / Abdellali Hajjat et Marwan Mohammed – 2012. – Mode of access: <http://islamophobie.hypotheses.org/193>
9. Allen C. Political Approaches to Tackling Islamophobia: An «Insider/Outsider» Analysis of the British Coalition Government's Approach between 2010–15 [Electronic resource] / Chris Allen // *Social Sciences* – 2017. – № 6 (3), 77. – Mode of access: <http://www.mdpi.com/2076-0760/6/3/77>
10. Allen C. Towards a Working Definition of Islamophobia [Electronic resource] / Chris Allen. – University of Birmingham, 2017. – Mode of access: <https://wallscometumblingdown.files.wordpress.com/2017/07/chrisallen-defining-islamophobia-briefing-paper-july-2017.pdf>
11. Armstrong K. We cannot afford to maintain these ancient prejudices against Islam [Electronic resource] / Karen Armstrong // *The Guardian* – September, 2006 – Mode of access: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2006/sep/18/religion.catholism>
12. As Islamofobia Increases, So Does Use of the Word [Electronic resource] // Bridge Initiative Team. – May 11, 2016. – Mode of access: <http://bridge.georgetown.edu/as-islamophobia-increases-so-does-use-of-the-word/>
13. Bayraklı E., Hafez F. European Islamophobia Report 2015 [Electronic resource] / Enes Bayraklı, Farid Hafez – Istanbul, SETA, 2016. – P. 5 – 10. – Mode of access: <http://www.islamophobiaeurope.com/>
14. Bleich E. What is islamophobia and how much is there? Theorizing and measuring an emerging comparative concept / Erik Bleich // *American Behavioral Scientist* – 2011. – Vol. 55 (12), 2011. – P. 1581 – 1600.
15. Cesari J. Securitization and Religion Divides in Europe. State of the Art [Electronic resource] / J. Cesari, P. DeWan – 2005. – Mode of access: http://www.euro-islam.info/wp-content/uploads/pdfs/state_of_the_art.pdf
16. Cesari J. Islamophobia in the West: A Comparison between Europe and the United States [Electronic resource] / J. Cesari // *Islamophobia the Challenge of Pluralism in the 21st Century* – Editor by John L. Esposito and Ibrahim Kalin. – OXFORD, 2011. – P. 21 – 46. – Mode of access: <https://ru.scribd.com/document/280798536/John-L-Esposito-Ibrahim-Kalin-Islamophobia-the-Challenge-of-Pluralism-in-the-21st-Century>
17. Cheng J. Islamophobia, Muslimophobia or racism? Parliamentary discourses on Islam and Muslims in debates on the minaret ban in Switzerland [Electronic resource] / Jennifer E. Cheng // *SAGE journals* – 2015. – Vol. 26. – P. 562 – 586. – Mode of access: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0957926515581157>
18. Defining «Islamophobia» [Electronic resource] / The Center for Race and Gender, University of California, Berkeley. – Mode of access: <http://crg.berkeley.edu/research-projects/islamophobia-research-documentation-project/>
19. Erdenir B. Islamophobia qua racial discrimination. Muslimophobia [Electronic resource] / Burac Erdenir. – Mode of access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.465.9273&rep=rep1&type=pdf>
20. Esposito J. L. An Apocalyptic New Normal [Electronic resource] / John L. Esposito // *Oxford Islamic Studies Online*. – June, 2017. – Mode of access: http://www.oxfordislamicstudies.com/Public/editor_letter.html
21. Esposito J. Why Have We Normalized Islamophobia? [Electronic resource] / John Esposito // *OUPblog*, 2015. – Mode of access: <https://blog.oup.com/2015/12/oiso-islamophobia/#sthash.dw5Y2YB5.dpuf>
22. Gottshalk P., Islamophobia: Making Muslims the Enemy / Peter Gottshalk, Gabriel Greenberg – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008. – 179 pp.
23. Hajjat A. «Islamophobie»: une invention francaise [Electronic resource] / Abdellali Hajjat, Marwan Mohammed – 2012. – Mode of access: <http://islamophobie.hypotheses.org/193>

24. Horowitz D. Islamophobia: Thought Crime of the Totalitarian an Future [Electronic resource] / David Horowitz, Robert Spenser – David Horowitz Freedom Center, 2011. – Mode of access: <http://www.discoverthenetworks.org/viewSubCategory.asp?id=777https://ru.scribd.com/document/280798536/John-L-Esposito-Ibrahim-Kalin-Islamophobia-the-Challenge-of-Pluralism-in-the-21st-Century>
25. Islamofobia: A Challenge For Us All / Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia. – London: Runnymede Trust, 1997. – 69 p.
26. Islamophobia: the challenge of pluralism in the 21st century / [edited by J. L. Esposito and I. Kalin]. – Oxford University Press, 2011. – 236 p.
27. Kalin I. Islamophobia and the Limits of Multiculturalism [Electronic resource] / Ibrahim Kalin // Islamophobia the Challenge of Pluralism in the 21st Century – Editer by John L. Esposito and Ibrahim Kalin. – OXFORD, 2011. – P. 3 – 20. – Mode of access: <https://ru.scribd.com/document/280798536/John-L-Esposito-Ibrahim-Kalin-Islamophobia-the-Challenge-of-Pluralism-in-the-21st-Century>
28. Quellien A. La Politique Musulmane Dans L’Afrique Occidentale Francaise / Alain Quellien – Paris: É. Larose, 1910. – 278 p.
29. Religion and Politics: Contention and Consensus [Electronic resource] / Pew Research Center, 2003. – Mode of access: <http://www.people-press.org/2003/07/24/iv-changing-perceptions-of-islam/>
30. Richardson R. Islamophobia or anti-Muslim racism – or what? concepts and terms revisited [Electronic resource] / Robin Richardson. – Mode of access: <http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf>
31. Sayyid. S. A Measure of Islamophobia / S. Sayyid // Islamophobia Studies Jurnal – Spring 2014. – vol. 2, No. 1. – P. 10 – 25.
32. Selod S. The Racialization of Muslims: Empirical Studies of Islamophobia [Electronic resource] / Saher Selod, Steve Garner // Critical Sociology – July, 2014. – P. 1 – 11. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/275431639_The_Racialization_of_Muslims_Empirical_Studies_of_Islamophobia
33. Views of Muslim-Americans Hold Steady After London Bombings [Electronic resource] / Pew Research Center, 2005.– Mode of access: <http://www.people-press.org/2005/07/26/views-of-muslimamericans-hold-steady-after-london-bombings/1/>

Olena Lavrynovych

Islamophobia: genesis concept and search of definition

The article analyzes the history of the emergence of the concept of «Islamophobia», attention is paid to its early wording and peculiarities of application, modern vectors of understanding this phenomenon in academic circles, political and media space are outlined. Different points of view regarding the relevance of the term «Islamophobia», its conceptual and linguistic shortcomings, the lawfulness of use, and the place in the socio-political discourse are considered. It is emphasized that the functioning of many established negative stereotypes and prejudices about Muslims and Islam, the complexity and multidimensionality of manifestations of the phenomenon of Islamophobia, the difficulty in clarifying the theoretical space (the volume and content of the concept) complicate the development of its conceptual definition. In the article, based on the generalization and analysis of a broad theoretical and empirical material, the author considers attempts to define the concept of «Islamophobia» through the connection with extreme forms of social intolerance such as racism and anti-Semitism; taking into account cognitive and emotional components: irrational fear, rooted social anxiety towards Islam, Muslims, Muslim culture; functioning as an ideology.

The conclusion is that during the whole time of the study of Islamophobia as a social phenomenon, attempts at its conceptual definition and meaningful interpretation in scientific discourse, the general-acceptable definition has not yet been elaborated. Due to the broad content and complexity of the semantic space, the term «Islamophobia» serves as an umbrella term used to denote negative attitudes towards Muslims, ranging from anti-Islamic views of the individual to general discrimination of Islamic communities.

Key words: Islamophobia, anti-Muslim moods, European society, Islamophobic discourse, xenophobia, anti-Muslim racism.

Надійшла до редакції 5.09.2017 р.